

ქართველთა ეთნიკური ცნობიერების გენეზისი - პრობლემის არსი

კავკასიაში დღეისათვის შექმნილი ვითარება კარგადაა ცნობილი. ეს რეგიონი პოსტკომუნისტურ სივრცეში ერთ-ერთ უველაზე რთულ რეგიონად არის მიჩნეული. პრობლემის სირთულე მდგომარეობს არა მარტო კონფლიქტთა მრავალმხრივობაში, არამედ იმაშიც, რომ არ არსებობს ამ უკანასკნელთა დარეგულირების არავითარი მექანიზმი.

საერთოდ, ნაციონალისტური მოზრობის მკვეთრმა აღმავლობამ ტოტალიტარული სისტემის დაშლის შემდეგ ერთგვარი დაბნეულობა გამოიწვია. დღესდღეობით უველაზე გავრცელებულ მოძღვრებათაგან (ლიბერალიზმი, ანარქიზმი, მარქსიზმი და ა.შ.) ფაქტიურად არც ერთი არ ელოდა მოვლენათა ასეთ განვითარებას.

ზემოაღნიშნული დოქტრინები ნაციონალიზმს საზოგადოების განვითარების გარკვეული ეტაპისათვის დამახასიათებელ მოვლენად მიიჩნევენ, რომლის დრო უკვე გავიდა ან ახლა გადის. რეალობამ დაასაბუთა ამ თეზისის სიმცდარე, ამიტომ საჭირო გახდა მოძებნილიყო მიმდინარე მოვლენათა ახალბური ახსნა.

ყველასათვის მოულოდნელად აღმოჩნდა, რომ მიუხედავად უზარმაზარი კვლევისა, დღესდღეობით არ არსებობს ერთიანი შეხედულება არსებული პრობლემის ირგვლივ. ეს ეხება როგორც ცალკეული ნაციების განვითარების გზების შესწავლას, ისე ზოგადად ნაციონალიზმის, როგორც ასეთის, არსის ახსნას.

არსებული შეხედულებანი

ნაციონალიზმის ბუნების შესახებ თავიდანვე ორი, ერთმანეთისადმი დიამეტრალურად საპირისპირო აზრი გამოიკვეთა. პირველი - პრიმორდიალისტური - ნაციათა და, აქედან გამომდინარე, ნაციონალიზმის არსებობას ისტორიის მთელ მანძილზე ვარაუდობდა და ეს უკანასკნელი თითქმის ბიოლოგიურ კატეგორიად მიაჩნდა. მეორე, მოდერნისტული მოსაზრება, ნაციათა გენეზისის ხანად XIX-XX საუკუნეებს მიიჩნევდა.

ორივე ზემოაღნიშნულ მოსაზრებას თავისი უკიდურესობანიც გააჩნდა. ერთის მხრივ, ეს იყო ეროვნულ მოძრაობათა ლიდერების უკიდურესი, ფაქტიურად პრივიტივიზმამდე დასული ნაციონალიზმი, ხოლო მეორეს მხრივ უკიდურესი ნიჰილიზმი აღნიშნული პრობლემისადმი.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, ამ ორ მიმდინარეობას შორის დაპირისპირების მოხსნა შესაძლებელია, თუ გადაწყდება ორი პრობლემა.

უპირველეს ყოვლისა, თვალში საცემი ხდება ის გარემოება, რომ არ არსებობს არა თუ ერთიანი მიდგომა, არამედ არ არის შემუშავებული ერთიანი ტერმინოლოგიაც. ხშირ შემთხვევაში ერთსა და იმავე ლექსიკურ ერთეულს სხვადასხვა სემანტიკური დატვირთვა გააჩნია.

მეორე პრობლემას ქმნის საკითხის აბსოლუტური უნიფიცირების მცდელობა. როგორც წესი, მცირე ყურადღება ექცევა რეგიონალურ თავისებურებებს და აქცენტი ძირითადად მათ შორის არსებულ საერთოზე კეთდება. ეს, ბუნებრივია, ვერ ხსნის ლოკალური კულტურების განსხვავებული განვითარების წარმომშობ მიზეზებს.

პოსტმოდერნისტული შეხედულება ცდილობს მსოფლიო ცივილიზაციის განვითარება დასავლეთ ევროპული მოდელის მიხედვით წარმოადგინოს. პოსტმოდერნისტთა განსაზღვრებით ნაციონალიზმი, ეს არის პოლიტიკური პრინციპი, რომლის მიხედვითაც კულტურული და სახელმწიფოებრივი საზღვრები ერთმანეთს უნდა ემთხვეოდნენ.

მაგრამ უმთავრესი პრობლემა, ჩვენი აზრით, მდგომარეობს იმაში, რომ არის მცდელობა ნაციონალიზმის გენეზისი და განვითარება გარკვეული კრიტერიუმების ჩარჩოებში იქნეს მოქცეული. ეს იწვევს პრობლემის კვლევის მეტისმეტ ფორმალიზებას, რასაც საბოლოოდ მცდარ შედეგებამდე მივყავართ.

ზემოთქმულის მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ თვითონ ნაციონალიზმის განმარტების პრობლემა. როგორც ვიცით, ნაციონალიზმს ინდუსტრიული ხანის პირმშოდ თვლიან. მისი განმარტების მიზნით ხშირად მოაქვთ ისეთი ნიშნები, რომლებიც მხოლოდ ინდუსტრიულ ეპოქაში გვხვდება. აქედან თავისთავად გამომდინარეობს დასკვნა, რომ ნაციონალიზმის არსებობა აგრარულ ხანაში დაუშვებელია. თავიც რომ დავანებოთ ამ მეტისმეტად პირობით განსაზღვრებებს, არ შეიძლება არ გავითვალისწინოთ ერთი გარემოება: მომავალში შესაძლოა აღნიშნული პრობლემის განმარტების მიზნით შემოდებული იქნას ახალი კრიტერიუმები, რომელთა არსებობა დღეს არ შეინიშნება. ლოგიკურია, რომ ამ შემთხვევაში მივალთ თანამედროვე ეპოქაში ნაციონალიზმის უარყოფამდე.

მეორეს მხრივ, ასევე უარსაყოფია პრიმორდიალისტთა შეხედულება ნაციონალიზმის, როგორც "ბუნებრივი", ბიოლოგისტური წარმოშობის შესახებ. ამ შეხედულების კრიტიკა საკმაოდაა ცნობილი, ამიტომ ამჟამად მასზე აღარ შევჩერდებით.

აღნიშნული მოსაზრებების გარდა ნაციონალიზმის შესახებ არსებობს მესამე თვალსაზრისი, რომელიც აღნიშნულ მოვლენას განიხილავს არა როგორც უცვლელ მდგომარეობას, არამედ როგორც უწყვეტ პროცესს, რომელიც ეთნოსის არსებობის მთელ მანძილზე მიმდინარეობს და ფაქტიურად მისი სიკვდილით სრულდება (თუ რა თქმა უნდა, ასეთი რამ მოხდა).

ჩვენი აზრით, ეს მოსაზრება ყველაზე მეტად შეესაბამება რეალობას. მართლაც, მეტად ძნელია მითითებული იქნეს რაიმე ქრონოლოგიური წერტილი, რომლის შემდეგაც ეროვნული შეგნება იწყებს არსებობას. როგორც ითქვა, ეს მთლიანი, უწყვეტი პროცესი უნდა იყოს და საყოველთაო უნივერსალის უნდა წარმოადგენდეს.

ზემოთქმული არ ნიშნავს იმას, რომ არ არსებობს ლოკალური განსხვავებანი. ცალკეული ეთნოსების განვითარების პროცესში, ბევრ საერთოსთან ერთად, ბუნებრივია, ადგილი აქვს ორიგინალურ, ინდივიდუალურ ნიშნებსაც, რეგიონალურ თუ ეპოქალურ დონეებზე. ეს ისეთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია, რომლის გაუთვალისწინებლობა და საყოველთაო უნიფიკაცია არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება.

სწორედ ეს მოსაზრებები უნდა დაედოს საფუძვლად ქართველი ერისა და ეთნიკური თვითიდენტიფიკაციის წარმოშობა-განვითარების ისტორიის კვლევასაც.

წინააგრარული პერიოდი

ერთ-ერთი უმთავრესი ფაქტორი, რომელსაც ამ შემთხვევაში უნდა მიექცეს ყურადღება, არის აღნიშნული ეთნოსის მრავალმხრივი კავშირი სხვადასხვა, ერთმანეთისაგან აბსოლუტურად განსხვავებულ ცივილიზაციებთან.

ქართული ეთნოსის განვითარების საწყის ეტაპზე საკმაოდ ძლიერი კონტაქტები არსებობდა ძველადმოსავლურ სამყაროსთან, ანტიკურ ხანაში საქართველო ეცნობა ბერძნულ-რომაულ ცივილიზაციას, და აქედან გამომდინარე ევროპულ რაციონალიზმსაც. შუა საუკუნეების დასაწყისში ქრისტიანობის მიღებამ ქვეყანა ევროპული ფეოდალიზმის განვითარების გზით წაიყვანა, ისლამური სამყაროს მეზობლობამ და აზიის სტეპების მომთაბარეებთან საუკუნოვანმა კონტაქტებმაც დიდი როლი ითამაშეს მის განვითარებაში. ყოველივე ზემოთქმულს გარდა, არსებობის მთელ მანძილზე ქართველები თანაარსებობდნენ მეზობელ ხალხებთან და მათთან ერთად ქმნიდნენ კავკასიურ კულტურულ სამყაროს.

ყოველივე ამან განაპირობა ის გარემოება, რომ ქართული კულტურა არ ეკუთვნის არც ძველადმოსავლურ, არც ისლამურ, არც აზიურ და არც ევროპულ-ქრისტიანულ ცივილიზაციებს და საკმაოდ ორიგინალურ კულტურას ქმნის.

ჩვენ ამ შემთხვევაში გვინტერესებს, თუ როგორ ვითარდებოდა ქართველთა ეთნიკური თვითშეგნება ამ უკანასკნელის არსებობის ისტორიის მთელ მანძილზე.

შემდეგი, და ჩვენი აზრით უმთავრესი, საკითხი, ესაა ეროვნული კუთვნილების განსაზღვრის პრობლემა. აქ თავს იჩენს ორი ფაქტორი: პირველი - ობიექტური, როცა ადამიანები ეკუთვნიან ერთიან კულტურას და მეორე - სუბიექტური, როცა ადამიანები ცნობენ ერთმანეთს ერთი კულტურის წევრებად.

თუ სუბიექტური ფაქტორის წარმოშობის დროს დადგენა ზემოაღნიშნულ თეორიებში დიდ კამათს იწვევს, ობიექტური ნიშნის არსებობა უკვე უძველესი დროიდან, ეთნოსის გაჩენის ხანიდან არის სავარაუდებელი. ამის ყველაზე ნათელ მაგალითად შეიძლება მეტყველების გენეზისი, კერძოდ სხვადასხვა ენობრივი ერთობების ჩამოყალიბება მოვიტანოთ.

დამოუკიდებელი ენის, როგორც თვითიდენტიფიკაციის საშუალების, გაჩენა და ამით სამყაროსთან ენის მატარებელი ხალხის დაპირისპირება ოპოზიციით "ჩვენ - ისინი", უკვე აშკარად მეტყველებს ობიექტური, და, გარკვეულწილად, სუბიექტური ფაქტორების არსებობაზე.

მეზოლითიდან მოყოლებული ვიდრე ანტიკური ხანის დასაწყისამდე თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიაზე მიმდინარეობდა მეტად რთული, და ხშირ შემთხვევაში ურთიერთსაპირისპირო, პროცესების მთელი წყება. ქართველ ტომებს კავშირ-ურთიერთობა ჰქონდათ აფხაზურ-ადიღურ, ნახურ-დაღესტნურ, ხური-ურარტულ, ხათურ (პროტოხეთურ), პელაზგურ, ინდოევროპულ (ხეთურ, არიულ (ინდოირანულ), სომხურ და ა.შ.) მასივებთან; ასევე ძველი აღმოსავლეთის მთელ რიგ სახელმწიფოებთან (ხეთებისა და ასურეთის იმპერიებთან, მითანსა და ურარტუსთან და სხვ.). ადამიანური ფაქტორის გარდა ამ პროცესებში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა ბუნებრივი გარემოც (ირიგაციის აუცილებლობა აღმ. კავკასიაში, ტენის სიჭარბე დას. საქართველოში, მეცხოველეობის განვითარებისათვის საჭირო მთის სამოვართა სიუხვე და ა.შ.).

სწორედ ამ ეპოქაში, კერძოდ ბრინჯაოს ხანაში, ხდება ქართველური ენების ფორმირება ქართულ, ზანურ და სვანურ განშტოებებად. დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ ამ დროისათვის ეროვნულობის განმსაზღვრელი სუბიექტური ფაქტორი ჯერ კიდევ არ არსებობს - ქართველური ენების მატარებელი ტომები ეთნიკურ ერთობებად არ ყალიბდებიან.

არსებობის საწყის ეტაპზე ქართველურ ტომებს საკმაოდ მჭიდრო კავშირი ჰქონდათ ძველადმოსავლურ სამყაროსთან, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ამ უკანასკნელის მენტალიტეტი კავკასიელთათვის ბოლომდე უცხო დარჩა. შესაძლოა ამის მიზეზი გეოგრაფიული გარემოსა და, აქედან გამომდინარე, ცხოვრების წესის სხვადასხვაგვარობაში უნდა ვეძებოთ. თუმცა არც იმის თქმა შეიძლება, რომ აღნიშნულმა ათასწლოვანმა კავშირებმა აბსოლუტურად უკვალოდ ჩაიარეს.

ანტიკური ხანა და ელინიზმის დასაწყისი ამიერკავკასიისათვის მეტად მნიშვნელოვანი მოვლენებით აღინიშნა. ელინიზმის უმთავრესი პრინციპი, დასავლეთისა და აღმოსავლეთის გაერთიანება, მისაღები აღმოჩნდა სამხრეთ კავკასიაში მცხოვრები ეთნოსებისათვისაც. სწორედ ამ დროს იქმნება პირველი "კავკასიური" სახელმწიფოები. ქართული, სომხური და ალბანური სახელმწიფოებრიობა განსხვავებული გზებით ყალიბდებოდა, მაგრამ მათ მრავალი საერთოც აერთიანებდა.

ასეა თუ ისე, ქართველი ეთნოსისათვის დაიწყო არსებობის პრინციპულად ახალი, სახელმწიფოებრივი ცხოვრების, ეტაპი. აქვე გვსურს გავიხსენოთ ჰეგელის თეზისი იმის თაობაზე, რომ ნაციათა ისტორია სახელმწიფოთა გაფორმებით იწყება, ხოლო ადრეული ეტაპი წინაისტორიად

უნდა ჩაითვალოს. ამ შემთხვევაში სხვადასხვა ერთა წარმოშობის ვადები სხვადასხვა ხდება. ამას არც პოსტმოდერნისტული თეორიები არ უარყოფენ. ფაქტიურად აქ კვლავ სემანტიკის პრობლემა იჩენს თავს.

სახელმწიფოებრიობისა და საზოგადოების ურთიერთმიმართება ზოგადად და კერძოდ საქართველოში თავისთავად მეტად საინტერესო თემაა, მაგრამ იგი გადის ჩვენი ამჟამინდელი ინტერესის სფეროდან და ამიტომ მასზე მეტად აღარ შევჩერდებით.

თვითიდენტიფიკაციის პრობლემა

ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა ეთნოსის მიმართება საკუთარ ეთნიკურ ცნობიერებასთან. უკვე არაერთგზის აღინიშნა, რომ ეთნიკურ თვითშეგნებას ორი ასპექტი ახასიათებს. ობიექტურად ეთნოსის არსებობა მატერიალური და სულიერი კულტურის არსებობით მტკიცდება. მართლაც, ერთიანი არქეოლოგიური კულტურები და არქიტექტურა, ერთიანი ტომთაშორისი ენა, ერთი სახელმწიფო, მოგვიანებით დამწერლობის ორიგინალური და, შეიძლება ითქვას, საერთოეროვნული სისტემის შექმნა, ერთნაირი ცხოვრების წესი და ა.შ. - მეტყველებს იმაზე, რომ ეთნოსი რეალურად არსებობს.

რაც შეეხება სუბიექტურ ფაქტორს, თუ რამდენად ცნობენ ეთნოსის წევრები საკუთარ თავსა და ერთმანეთს ერთი კულტურის, ერთი ერის წევრებად, აქ გარკვევა ბევრად უფრო ძნელია. პირდაპირი მასალები ამ შემთხვევაში არ არსებობს და პრობლემის ასახსნელად სხვა, შემოვლითი გზები უნდა ავირჩიოთ. უპირველეს ყოვლისა საჭიროა გავერკვეთ, რას წარმოადგენს იმ ეპოქის საზოგადოება.

აგრარულ ხანაში მეტად თვალშისაცემი იყო განსხვავება ელიტასა და მასას შორის. ელიტის სტრუქტურა ჰორიზონტალური პრინციპით (საერო და საკულტო არისტოკრატია, იერარქიულობის მკვეთრი დაცვა და ა.შ.) იყო აგებული. დაბალი ფენები ვერტიკალურ სისტემაში იყვნენ მოქცეულნი, ისინი ერთიანდებოდნენ თემებში, რომლებიც უშუალოდ, ერთმანეთთან კავშირის გარეშე ექვემდებარებოდნენ სახელმწიფო სტრუქტურებს.

ყოველივე ეს აგრარულ საზოგადოებაში ქმნიდა სტაბილურობის ატმოსფეროს. ერთმანეთის გვერდით არსებობდა მრავალი კულტურა. ეს ითქმის როგორც ერთი პოლიტიკური ერთეულის შემადგენლობაში მყოფ სხვადასხვა ეთნოსთა კულტურებზე, ისე ერთი ეთნოსის შიგნით არსებულ რეგიონალურ თუ სოციალურ-წოდებრივ განსხვავებებზე. ეს კულტურები, როგორც წესი, არ ნთქავენ ერთმანეთს. მართალია ხშირია ურთიერთშევიწროების მაგალითები, მაგრამ რომელიმე კულტურული სუბიექტისათვის მეზობელი კულტურის განადგურება არ წარმოადგენს სასიცოცხლო აუცილებლობას.

აგრარულ საზოგადოებაში განვითარების ყველაზე მაღალ საფეხურზე დგანან დამწერლობის მქონე კულტურები, ისეთები, როგორიცაა საეკლესიო ან არისტოკრატიული კულტურები. ეს უკანასკნელნი, როგორც წესი, არ ავიწროებენ მასის, დაქვემდებარებულ (გლეხთა და ა.შ.) კულტურებს. უფრო მეტიც, ისინი ქმნიან მთელ რიგ ბარიერებს მაღალ და დაბალ სოციალურ ფენებს შორის.

ბუნებრივია, აღნიშნულ ეპოქაში მასას არ შეეძლო და არც ჭირდებოდა ეთნიკური თვითშეგნების ქონა, იგი ობიექტურად ქმნიდა ეთნიკურ კულტურას. განსხვავებული მდგომარეობა უნდა შექმნილიყო ელიტაში, სადაც გარკვეული თვითიდენტიფიკაციის აუცილებლობა უკვე იდგა დღის წესრიგში.

შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ელიტა ატარებდა ერის როგორც ობიექტურ, ისე, ნაწილობრივ, სუბიექტურ მახასიათებლებსაც.

განვითარების საფეხურები

რა თქმა უნდა, ეთნიკური თვითშეგნების ჩამოყალიბება არ წარმოადგენდა ერთჯერად აქტს. ეს იყო ხანგრძლივი პროცესი, რომელშიც რამდენიმე ეტაპობრივი ნაბიჯი გამოიყოფა.

პირველ საფეხურს წარმოადგენდა ქართული სახელმწიფოებრიობის დაფუძნება (ძ.წ. VI-IV ს.ს.). როგორი სკეპტიციზმითაც არ უნდა მოვეკიდოთ განვითარების ამ დონეზე ეთნიკური თვითშეგნების არსებობის ფაქტს, უდავოა, რომ პოლიტიკური სისტემა გარკვეულ მაიდენტიფიცირებელ კრიტერიუმებზე იყო დაფუძნებული. სახელმწიფო, როგორც ცნობილია, საზოგადოებრივი კონტრაქტის რეალიზაციას წარმოადგენს, რაც გარკვეული პირობების არსებობაზე მიგვითითებს.

მეორე ეტაპი დაკავშირებულია ქრისტიანობის გავრცელებასა და ამ უკანასკნელის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებასთან (IV ს.). მართლმადიდებლური იდეოლოგია ჯერ ელიტისათვის, ხოლო შემდეგ მასისათვის თანდათან ეთნიკური იდენტიფიკაციის უპირველესი საშუალება ხდება.

X ს. ქართულ ეთნიკურ ცნობიერებაში ჩნდება ახალი ფაქტორი, ენა. მხედველობაში გვაქვს ცნობილი ჰიმნოგრაფის, იოანე-ზოსიმეს "ქებაი და დადებაი ქართულისა ენისაი". ქრისტიანობის გვერდით ჩნდება თვითდამკვიდრების კიდევ ერთი საშუალება. აღსანიშნავია, რომ ანალოგიურ მოვლენებს ადგილი არ ჰქონია დას. ევროპულ სამყაროში, სადაც ამ დროისათვის ლათინური მწიგნობრობა გაბატონებული.

შემდეგი ფაქტორი, რომელზედაც გვსურს გავამახვილოთ ყურადღება, არის საერთოკავკასიური ერთობის აღქმის საკითხი. დღეისათვის უცნობია, თუ როდის ისახება ეს იდეა. ფაქტია, რომ XI ს. იგი უკვე არსებობს. ამ ეპოქის ქართველი ისტორიკოსის, ლეონტი მროველის თხზულებაში კავკასიელთა საერთო წარმოშობისა და ერთიანობის აუცილებლობის იდეები უკვე აშკარად სახეზეა.

XII-XIII ს.ს. მიჯნა, ქართული ფეოდალური მონარქიის ძლიერების მწვერვალი, ეთნიკური შეგნების ბაზის გაფართოებით აღინიშნება. ამ პერიოდში, ე.წ. "აღმოსავლური რენესანსის" ხანაში, აღმოსავლური ქრისტიანობა იქცა თავისებურ ხიდად შედარებით განვითარებული ისლამური სამყაროდან დასავლეთ ევროპაში კულტურული მიღწევების გადაცემის გზაზე. აღმოსავლური კულტურის მიღწევების გაცნობასთან ერთად ქრისტიანულ სამყაროს კვლავ მიეცა საშუალება გაეხსენებინა ანტიკური მემკვიდრეობა, რომელიც ისლამმა უკეთ შემოინახა.

ამ პერიოდში საქართველოში მეტად გაიზარდა განათლების როლი. განათლების სისტემა განიცდის არა მარტო მოცულობით, არამედ თვისებრივ ცვლილებასაც. თუ წინარე განათლების სისტემა ცალკეული, ავტონომიური ჯგუფების ხელში იყო (რელიგიური თუ სამხედრო წოდება, თემის უხუცესები და ა.შ.), ახლა მასზე ზედამხედველობას თვით სახელმწიფო აწესებს. პატარა ჯგუფის პრაქტიკული განათლება იცვლება ცენტრალიზებული სისტემით.

მაგრამ ეს არ იყო შეუქცევადი პროცესი, რაც ინდუსტრიული ხანისათვისაა დამახასიათებელი. აქ შეუძლებელი იყო სრული უნიფიკაცია. თუმცა არც ამ უკანასკნელის არსებობის უკუგდება შეიძლება, რა თქმა უნდა, გარკვეულ ფარგლებში. აღიშნულის მაგალითად შეიძლება სალიტერატურო ენის გამარტივება და მისი სასაუბრო ენასთან დაახლოება მოვიტანოთ. ამ ეპოქის ენა, სემანტიკა, ამა თუ იმ პრობლემისადმი მიდგომა უკვე გამოირჩევა პრაგმატიზმითა და ნეიტრალობით.

შემდგომი ეპოქის მოვლენებმა, მუდმივმოქმედმა საგარეო ფაქტორმა, რასაც კულტურული (ამ სიტყვის ფართო გაგებით) სტაგნაცია და რეგრესი მოჰყვა, მეტად გააძლიერა ტრაიბალიზმისა და სეპარატიზმის პოზიციები. გულუბრყვილობა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ყოველივე ამან ეთნიკური მენტალობისათვის უკვალოდ ჩაიარა.

ისლამური სამყაროს შემოტევამ ეთნიკური კონსოლიდაციისა და თვითიდენტიფიკაციის მთავარ ფაქტორად ქრისტიანობა აქცია. თავისთავად საკითხის ასე დაყენება უკვე უკან გადადგმულ ნაბიჯს წარმოადგენდა ეროვნული ცნობიერების გენეზისის ფორმირების გზაზე.

შემთხვევითი არ არის ის გარემოება, რომ კულტურული აღორძინების დაწყებასთან ერთად (XVII-XVIII ს.ს. მიჯნა) იწყება ენის, როგორც თვითიდენტიფიკაციის ერთ-ერთი უმთავრესი საშუალების, როლის ხელახალი ზრდა. აღნიშნულ პროცესს იმ გარემოებამაც შეუწყო ხელი, რომ აუცილებელი გახდა ისლამთან გარკვეული პოლიტიკური და კულტურული კომპრომისი.

მაგრამ ქრისტიანობის ფაქტორი იმდენად ძლიერი აღმოჩნდა, რომ გადამწყვეტი როლი ითამაშა საქართველოს შემდგომი ორიენტაციის საქმეში.

რუსეთის კავკასიაში დამკვიდრების პირველ ეტაპზე ქართულ ცნობიერებაში კვლავ დომინირებდა ერთმორწმუნეობის იდეა. სახელმწიფოებრიობის კრახი და ქართული ელიტის ერთგვარი დაბნეულობა ხელს უწყობდა ამ მდგომარეობის გახანგრძლივებას.

ინდუსტრიული ხანა

XIX ს. II ნახევრის დასაწყისიდან საქართველოში თავს იჩენს ინდუსტრიული ეპოქის მთელი რიგი ნიშნები. ეთნოსი თანდათან ეუფლება განუხრელი ზრდის საზოგადოებისათვის დამახასიათებელ ცხოვრების წესს. მუდმივი ცვლა თავისთავად არღვევს ყოველგვარ ბარიერს სოციალურ ფენებსა და რეგიონებს შორის. ამ მოვლენის მხოლოდ კომუნიკაციების ზრდისათვის მიწერა შეცდომა იქნებოდა. ენტროპიული პროცესები შეუქცევადი ხდება. თუ აგრარულ ხანაში იზოლაციონიზმი ზოგჯერ დადებით როლს თამაშობდა, ხელს უწყობდა თვითმყოფადობის შენარჩუნებას, ახალ დროებაში იგი აშკარად რეაქციულ ელფერს იღებს და საზოგადოება რეგრესის გზით მიჰყავს.

ინდუსტრიული ხანის დასაწყისი საქართველოში აღინიშნება, ერთის მხრივ, სწრაფი სოციალ-ეკონომიური განვითარებით, ხოლო მეორეს მხრივ, დამპყრობლის, რუსეთის იმპერიის, მხრიდან ეროვნული ჩაგვრის გაძლიერებით. ამ ეტაპზე ქართველი ეთნოსის განვითარების გზა, მაგალითად, წააგავს აღმოსავლეთ ევროპის ეთნოსთა მიერ განვლილ გზას და აქ რაიმე ორიგინალურ მოვლენებს ადგილი არ ჰქონია. ამავე დროს, განმასხვავებელ სიტუაციას ქმნის ქართულ ელიტაში ძლიერი ისტორიული მახსოვრობის არსებობა.

ეროვნულ-განმანათლებლებელი მოძრაობა საქართველოში ცარიელ ნიადაგზე არ წარმოშობილა. იგი, გარკვეულწილად, XVII-XVIII ს.ს. განმანათლებლობის გაგრძელებას წარმოადგენდა, ეთნიკური თვითიდენტიფიკაციის პროცესში ენის როლის მნიშვნელობის გაზრდითა და რელიგიური ფაქტორის შედარებით უკანა პლანზე გადატანით.

ამავე დროს აღნიშნულ მოძრაობას არ შეეძლო არ გაეთვალისწინებინა თანამედროვე ეპოქის მოთხოვნები. იგივე რელიგიური ფაქტორის უკანა პლანზე გადაწევა ახლა უკვე ქრისტიანი და მუსლიმი ქართველების კონსოლიდაციისა და ინტეგრაციის მიზნით ხდება.

მაგრამ ინდუსტრიული ხანის უმთავრეს მოვლენას საყოველთაო უნიფიკაცია წარმოადგენს. ზემოთ უკვე აღინიშნა, რომ ინდუსტრიულ ხანაში კულტურა მასობრივი ხდება. ცალკეულ თემს უკვე აღარ ძალუძს თვითონ მოაგვაროს კულტურმატარებელთა აღწარმოება, ეს უკანასკნელი უფრო მძლავრი ორგანიზაციის, სახელმწიფოს ხელში გადადის. იქმნება განსაზღვრული გარემო, "აკვარიუმი", რომლის წიაღშიც ამა თუ იმ საზოგადოების წევრებს საშუალება ეძლევათ დაიკმაპოვილიონ თავიანთი სულიერი თუ ხორციელი მოთხოვნები.

ყოველივე ეს მწვავედ აყენებს მიმდინარე პროცესებში საზოგადოების თითოეული წევრის გათვითცნობიერების პრობლემას, საკუთარი ეთნიკურ-კულტურული კუთვნილების გათვალისწინებით. არნახულად იზრდება განათლების როლი, რომლის დაცვისა და ორგანიზების ვალდებულებას, როგორც წესი, სახელმწიფო იღებს თავის თავზე.

საქართველოში, სადაც ამ დროისათვის უკვე აღარ არსებობდა ეროვნული სახელმწიფო, ამ ფუნქციის შესრულება ერის ინტელექტუალური ელიტის მიერ მართულმა საზოგადოებრივმა მოძრაობებმა აიღეს თავზე. სწორედ ამ მისიის შესრულება იტვირთა "ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ".

განათლების სისტემის უნიფიკაციამ და მასში ფართო მასების ჩართვამ ეროვნული იდეა საყოველთაო გახადა. უცხოური უღლის სიმძიმე კიდევ უფრო ამძაფრებდა მიმდინარე პროცესს.

ქართველები, ისევე როგორც ყველა სხვა, გარკვეული კულტურის მქონე დისკრიმინირებული ერი, იწყებს ბრძოლას კულტურული თვითმყოფადობის, საკუთარი ცხოვრების წესისა და სასიცოცხლო სივრცის ფლობისათვის. ამასთან ეს ბრძოლა მიმდინარეობს არა მარტო ზოგადად ტერიტორიისათვის, არამედ გარკვეული ტერიტორიისათვის, რაც ირედენტში, ე.წ. "ისტორიული" მიწების შემოერთების ლოზუნგში ჰპოვებს ასახვას. თვით ეს პრობლემა ცალკე მსჯელობის საგანია, ამიტომ მასზე ყურადღებას აღარ შევაჩერებთ, თუმცა ავლნიშნავთ, რომ ისტორიული მიწების პრობლემა საქართველოში ინდუსტრიული ეპოქის დადგომამდე, XVIII ს. იჩენს თავს, რის მაგალითადაც თუნდაც გეორგიევსკის ტრაქტატის მეოთხე სეპარატული არტიკული შეგვეძლო მოგვეტანა.

XX ს. ნაციონალური მოძრაობა მთელი დამახასიათებელი თვისებებით განვითარების კიდევ უფრო მაღალ საფეხურზე ადის. მოსახლეობის ფართო მასებში საბოლოოდ ყალიბდება ერთიანობის გრძნობის შემცველი მენტალობა გარკვეული სახის ერთობის - ნაციონალური კუთვნილების სახით.

ნაციონალური აზროვნების უმთავრეს ატრიბუტს წარმოადგენს თავისი უპირატესობის განსაკუთრებული აღქმა. ემილ დურკჰეიმის აზრით - ნაციონალიზმი, როგორც ასეთი, გარკვეულწილად რელიგიის შემცვლელად გვევლინება. თუ რელიგიის დახმარებით ადამიანი ღმერთის სახით ფაქტიურად საკუთარ თავს ცემდა თავყვანს, ერის თავყვანისცემა უკვე აშკარა თვითთავყვანისცემაა.

დასკვნები

ყოველივე ზემოთქმული უფლებას გვაძლევს გავაკეთოთ რამოდენიმე დასკვნა:

წინააღმდეგ ადრე გაბატონებული შეხედულებებისა (მარქსიზმი, ლიბერალიზმი, ანარქიზმი), ინდუსტრიულ ეპოქაში ნაციონალიზმი არა თუ ისპობა, არამედ სწორედ მაშინ იძენს სრულყოფილ ფორმას. საქართველო ამ მხრივ არ წარმოადგენს გამონაკლისს;

აღნიშნულ ეტაპზე ამ მოვლენის წარმოჩენა ხდება საკმაოდ აგრესიული ფორმებით, განსაკუთრებით იქ, სადაც მან რამდენიმე საუკუნით დაიგვიანა (აღმოსავლეთ ევროპა, მახლობელი აღმოსავლეთი და სხვ.);

ნაციონალიზმის გამოვლენა განსაკუთრებული სიმწვავეით ინდუსტრიულ საზოგადოებაში მიმდინარეობს. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მსგავსი პროცესები აგრარულ ხანაში არ ხდებოდა. უბრალოდ, მათ არ ჰქონდათ ის სრულყოფილი, გლობალური, ყოვლისმომცველი და აუცილებელი ხასიათი, როგორც ჩვენს დროში. აქ ჰეგელის რაოდენობრივის თვისობრივში გადასვლის უნივერსალური კანონის გახსენებაც არ გვაწყენდა.

დასასრულ, ორიოდ სიტყვა პერსპექტივებზე.

ნაკლებსავარაუდოა უახლოეს დროში ველოდოთ ნაციონალური ურთიერთობების სიმძაფრის კლებას. ნებისმიერი ნაცია ყოველთვის ცდილობს თვითშენარჩუნებას და ეს ბრძოლა გრძელდება ეთნოსის სიკვდილამდე ან მანამ, სანამ არ იქნება დაკმაყოფილებული მისი სასიცოცხლო

მოთხოვნები. როგორც უკვე ითქვა, საქართველოც არ წარმოადგენს ამ მხრივ გამონაკლისს, ეთნიკური მიზნის მიღწევის გზაზე მიმდინარე პროცესების ნებისმიერი შენელება უკურეაქციას გამოიწვევს, რაც, თავის მხრივ, ახალი, თვისობრივად უფრო მაღლა მდგომი ეტაპის დასაწყისი გახდება.

და ბოლოს, კიდევ ერთხელ გვსურს ხაზი გავუსვათ იმ გარემოებას, რომ ეთნიკური თვითიდენტიფიკაციის წარმოქმნა არ არის ერთჯერადი აქტი ან სტატიური მდგომარეობა. ესაა ხანგრძლივი, ხშირ შემთხვევაში ურთიერთგამომრიცხავი, პროცესების წყება. ამიტომ, ჩვენი აზრით, არასწორი უნდა იყოს ერის წარმოშობის დაკავშირება განვითარების ერთ რომელიმე, ცალკე აღებულ ეტაპთან.

გამოყენებული ტერმინოლოგიის განმარტება:

აგრარული ხანა - ეპოქა, რომელიც იწყება საკუთრების წარმოშობითა და სახელმწიფოთა ფორმირებით და წინ უძღვის ინდუსტრიალიზმს.

ეთნოსი - ერთიანი სულიერი და მატერიალური კულტურის მატარებელ ინდივიდთა ერთობლიობა.

ელიტა - საზოგადოების მმართველი, გაბატონებული ფენა, რომლის შემადგენლობა და წილი მოსახლეობაში მუდმივი არ არის.

ენტროპია - ტერმინი, რომელიც გამოიყენება სოციალურ სისტემებში მოუწესრიგებლობის ხარისხის განსაზღვრის მიზნით.

თვითიდენტიფიკაცია - სოციალური ორგანიზმის წევრთა მიერ გარკვეული კრიტერიუმების საფუძველზე თავიანთი ერთიანობის შეგრძნება.

ინდუსტრიული ხანა - ეპოქა, რომელიც მოყვება აგრარულ ხანას, მისთვის დამახასიათებელია საზოგადოების უნიფიცირება და მასობრივი წარმოება-მოხმარება.

ირედენტიზმი - პოლიტიკური მოძღვრება, რომელიც აუცილებლად მიიჩნევს ერის მიერ ყველა ისტორიული მიწის შემოერთებას.

მოდერნიზმი - დოქტრინა, რომელიც ნაციის გენეზისს უკავშირებს ისტორიზმის პრინციპს და ნაციონალიზმის წარმოშობა ინდუსტრიული ხანის პროდუქტად მიაჩნია.

პრიმორდიალიზმი - დოქტრინა, რომელიც ეთნიკურ ორგანიზმებზე ავრცელებს ბიოლოგიურ კრიტერიუმებს.

სემანტიკა - მიმართება ენის ლოგისტიკური სისტემის გამოსახულებასა და მნიშვნელობებს შორის.

დავით ლოსაბერიძე
1995, თბილისი